

Zakulla BAYRAMLI
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent, AMEA N. Gəncəvi adına
Ədəbiyyat İnstitutunun
aparıcı elmi işçisi

2021-ci il Azərbaycanında dahi Nizami Gəncəvinin 880 illiyi və bu münasibətlə "Nizami ili" elan edilməsi ilə də əlamətdar oldu. Bununla əlaqədar il ərzində bir sıra tədbirlər, müzakirə və söhbətlər təşkil edildi. Təəssüf ki, bütün bu söhbət, müzakirə və təhlillər zamanı bir məsələ, demək olar ki, tədqiq və təhlil müstəvisindən kənarda qaldı, hörmətli alimlərimizin diqqətini cəlb etmədi. Bu, Nizami əsərlərində yer alan "erməni məsələsi", daha doğrusu, bu "məsələ"nin şairin əsərlərində bədii tərcümələrində yol verilən bir sıra ciddi qüsurlar nəticəsində ortaya çıxmış olmasıdır.

Öncə onu deməliyik ki, "Xəmsə"nin ana dilimizə bədii tərcüməsi, bəlli olduğu kimi, XX yüzilin 40-cı illərində Stalinin göstərişiylə Nizamının 800 illiyi ilə bağlı olaraq başlanmışdır. Həmin dövrdə bütün Sovetlər ölkəsində, özəlliklə, Sovet Azərbaycanı cümhuriyyətində ictimai-siyasi vəziyyətin necə olduğunu xoslarımız yaxşı bilirlik. 1937-ci il repressiya "firtnasından" keçmiş, H.Cavid, M.Müşfiq, Ə.Cavad, F.Köçərli, S.Mümtəz, H.Zeynalı, Ə.Abid və başqa şair və alimlərin fiziki məhv edilməsini gözləriylə görmüş Azərbaycan ziyalıları küncə sıxılmış, kompleksli və gözü qırıq halda idilər. Bir sözlə, sağ qalmış aydınlarımız dövlət və hakimiyyət qurumlarında at oynadan, milli ruhlu insanları hər yerdə gözümçixdiyə salan erməni-rus çinovnikləri və onların yerlərdəki qulbeçələrinin qara-qorxusu altında idilər. Bəli, məhz belə bir vaxtda Nizami əsərlərində bədii tərcümə məsələsi gündəmə gəlmişdir. Bizim fikrimizcə, elə ona görə də böyük şairin bir çox fikirləri təhrif olunmuş, Nizami əsərlərində "erməni izləri" görünməyə başlamışdır. Bunu sanki bilərəkdən edən tərcüməçilər, repressiya olunmuş sələflərindən fərqli görünmə, xalqlar dostluğu və beynəlmillətlik ideyalarına guya daha sədaqətli olduqlarını göstərmək üçün Nizami məntərləriylə belə davranmışdılar.

Deməliyik ki, bir çox dahi sənətkarlar kimi, Nizami Gəncəvinin də əsərlərində yaşayır-yaratdığı dövr, mühit və coğrafi areal haqqında yetərinə bilgi və məlumatlar vardır. Bu kimi bilgi və məlumatların çağdaş oxucuya doğru və dəqiq çatdırılması da tərcüməçi-şairlər üçün ən vacib məsələlərdən biri olmalıdır. Çox təəssüf ki, dahi şairin bu baxımdan bəxti gətirməyib. Belə ki, "Xəmsə"yə daxil olan poemaların ana dilimizə tərcüməsi zamanı Qafqaz tarixi və coğrafiyası ilə bağlı olan məqamlarda daha çox təhriflərə yol verilib, "Ermənistan", erməni kimi qondarma etnonim və toponimlər Nizami mətninə yol tapıb.

Biz bu məsələ ilə bağlı araşdırmalarımızı 2011-ci ildə Gəncədə çox nəfis şəkildə nəşr olunmuş Nizami "Xəmsə"si üzərində aparmışıq. Diqqətləyiqdir ki, yuxarıda sadələdiyimiz bədii tərcümə nüsxələri "Xosrov və Şirin" əsərinin professor Xəlil Yusifli tərəfindən edilmiş tərcüməsində tamamilə aradan qaldırılıb. Çox təəssüf ki, hörmətli müəllimimiz, professor X.Yusifli bu nəşrə bütünlüklə cavabdeh şəxs, daha doğrusu, elmi redaktor olsa da, başqa poemaların tərcüməsində vaxtilə yol verilmiş bir sıra yanlışlıqlar və qüsurlara toxunmayıb və ən əsası, "izahlar" bölməsinə də heç bir açıqlama verməyib. Bəlkə də bundan belə əzi 40-50 il nizamsevərlərin stolüstü kitabına çevriləcək, kitab rəflərini bəzəyəcək bu gözəl və nəfis tərtibatlı Nizami "Xəmsə"si yuxarıda göstərdiyimiz çox ciddi nüsxələri də hələ neçə onillər ərzində yaşatılmı olacaq. Ona görə də biz dahi şairimizin yalnız "İskəndərnamə" poeması, daha doğrusu, onun "Şərəfnamə" hissəsində danışıcağıq. Nizamının son və yaradıcılığını yekun əsəri olan "İskəndərnamə"nin birinci hissəsi - "Şərəfnamə", bildiyimiz kimi, tanınmış yazıçı və maarif xadimi Abdulla

Nizami Gəncəvi və "erməni məsələsi"

UYDURMA "ERMƏNİSTAN" KƏLMƏSİ DAHI ŞAIRİN İRSİNİN BƏDİİ TƏRCÜMƏSİNƏ NECƏ YOL TAPIB?

Şaiq, ikinci hissəsi - "İqbalnamə" isə Mikayıl Rzaquluzadə tərəfindən tərcümə edilmişdi. Onu da deməliyik ki, ərəb və fars dillərinə uşaqılıqdan yaxşı bələd olan A.Şaiq "Şərəfnamə"ni, o biri tərcüməçilərdən fərqli olaraq, birbaşa orijinaldan tərcümə etmiş, necə deyirlər, Nizamiyə bir köynək yaxın olmuşdu.

Əcəba, Makedoniyalı İskəndərin dövründə, yəni eradan təxminən 320 il öncə, yaxud elə Nizami əsərində Qafqazda Ermənistan adlı dövlət, yaxud ölkə varmı? - Əlbəttə, yox! Ermənistanın Qafqaz, ümumən dünya xəritəsində görünməsi dünən hadisəsidir. Bu gün çoxlarına bəllidir ki, bu ideya Rusiya imperiyasının Qafqaz siyasətinin tərkib hissəsi kimi, XVIII yüzilin sonları və XIX yüzilin əvvəllərində ortaya atılmışdı. Bəs onda "Şərəfnamə"də "Ermənistan" kəlməsinin işlənməsi necə izah etmək olar? Məsələn, "Dara elçisinin İskəndərin yanına gəlməsi" bölməsinin sonunda İran şahının yunanlara qarşı qoşun çəkəməsi təsvir edilərkən deyilir:

**Kin ilə yunana doğru yol açdı,
Keçdiyi yerlərdə bayquş ulaşdı.
Axdı dəniz kimi Ermənistanə,
Külək də çatmadı onun tozuna.**

Acınacaqlı haldır ki, bu kobud xəta "İskəndərnamə"nin filoloji tərcüməsində də özünü göstərir. Doğrusu, bunu gözlərimlə görməsəm, inana bilməzdim, çünki bu əsərin filoloji tərcüməsini keçmiş Sovetlər birliyi miqyasında tanınmış tərcüməçi-şərqlşünas professor Qəzənfər Əliyev etmişdi, özü də XX əsrin qara-qorxulu 40-cü illərində yox, 80-ci illərdə.

**Coşğun dəniz kimi Ermənistanə girdi,
Ordundan tozundan səba yeli sürətdən düşdü.**

Həmin misraları diqqətlə oxuyan və tarixdən az-çox xəbəri olan hər kəs burada söhbətin Ərmeniyə adlı türk bölgəsinə getdiyini başa düşər. İndi isə, gəlin görək, bu, əsərin orijinal mətnində necədir:

**Bərmən dərəməd çö dəryaye-tond,
Səbara şod əz gərdə-u paye-kond.**

(Tərcüməsi:
Coşğun dəniz kimi Ərmenə çatdı,
Səba yeli də onun ayağının tozuna çatmadı.)

Görəsən, XX yüzilin 40-cü illərində əsəri tərcümə edən görkəmli yazıçı və ictimai xadim A.Şaiq Ermənistanın fərqi bilmirdimi? - Əlbəttə, bilmədiyinə inanmaq çətinindir. Yuxarıda dediyimiz kimi, amansız repressiya tədbirlərini gözləriylə görmüş, dostu və həmkarı H.Cavidin özünün və ailəsinin başına gətirilənləri yaxşı xatırlayan ahıl yaşlı yazıçı-tərcüməçi, sadəcə, aşırı çətiyyətli göstərək kimlərsə xoşuna gəlmək, guya özünün millətçilik duyğularından tamamilə uzaq, o dövrün diliylə desək, beynəlmillətlik bir sənətkar olduğunu diqqətə çatdırmaq istəmişdi. Daha doğrusu, tanınmış yazıçı öz şəxsi həyatını qorumaq naminə Nizami kimi dahi sənətkarı təhrif etməkdən belə çəkinməmişdi. Ən acınacaqlısı odur ki, bu boyda yalan və saxtakarlıq nə az-nə çox, düz 70 il davam etmiş, hətta Sovetlər dağılandan sonra da, dövlət müstəqilliyimizin 20 illik dövründə belə olduğu kimi saxlanmış, cildəndən-cildə, kitabdan-kitaba köçürülmüşdü.

Elə həmin bölmənin ardınca davam edən hissədə eyni fikir, olduğu kimi, yəni təkrarlanır:

**Keçən padşahları öyrənmiş bir pir
Soruşan kimsəyə belə naql edir:
Dara ordu çəkdi Ermənistanə,
Sanki bir qiyamət çökdü hər yana.**

Bəli, bu yanlış da filoloji tərcümədə eynilə təkrar olunur:

**Dara ordunu Ermənistanə çəkəkə,
Elə bil orada qiyamət qopdu.**

Təəssüf edirsinizmi, Dara və Makedoniyalı İskəndərin dövründə Qafqazda Ermənistan adlı ölkədən söhbət gedir. İndi bunu oxuyan şagird və tələbələri, eləcə də Nizami yaradıcılığını və Qafqaz tarixiylə maraqlanan yadelli bir oxucunu qədim dövrlərdə burada "Ermənistan", yaxud mənfur düşmənlərimizin dedikləri kimi, "dənizdən-dənizə böyük Ermənistan" olmadığını necə inandıra bilərik?! Bir halda ki, bunu XII yüzildə dahi şair və tarixçi saydığımız N.Gəncəvi deyir və XXI yüzilin ilk onilliyində bir neçə tanınmış Azərbaycan yazıçı və alimləri, dolayısıyla da olsa, təsdiq edirlər. Hələ onu demirəm ki, Nizami Azərbaycan türkcəsində oxuya bilən avantürist erməni ədəbiyyatşünas və tarixçilərinin "Böyük Ermənistan" xülyasına necə cavab vermək olar?

İndi isə, gəlin, həmin misraların orijinaldakı variantına baxaq:

**Qozarəndeye-şərhe-şahənsəhi,
Çenin dad pərşəndəra ağəhi
Ke, dara çö ləşkər bəarmən keşid,
To qofti ke, aməd giyamət pədid.**

(Tərcüməsi:
Şahənsəhin olub-keçənlərini şərh edən,
Soruşanları belə ağah edir
Ki, Dara Ərmenə qoşun çəkdi,
Sanki qiyamət baş verdi.)

Maraqlıdır ki, "İskəndərin İran atəşkədələrini dağıtməsi" hissəsində isə coğrafi ad və ölkə kimi "Azərbaycan" adının çəkildiyini görürük.

**Aqillər məsləhət gördülər ona,
Oradan tərpsəniz Azərbaycana.**

Nizami mətnində bu söz "Azərbaycan" şəklində işlənir, özü də bu, "Şahnamə" müəllifi Ə.Firdovsinin dilindən söylənir. Əslində, bizim xeyrimizə olan bu məsələ işin tərsliyindən yəni zərərçünməyə işləyir, daha doğrusu, burada e.ə. dövrlərdə Ermənistanla Azərbaycanın, lap bugünkü kimi, yanaşı - qonşu ölkələr olduğu dolayısıyla təsdiqlənir. Halbuki erməni etnosunun Qafqaz ərazisinə köçürülmə tarixinin on uzağı 200 ildən o yana getmədiyi, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, tarixlə maraqlananların çoxuna gün kimi aydındır.

O da maraqlıdır ki, "İskəndərin Ərəbistanə gətməsi və Kəbəni ziyarət etməsi" bölümündə bir səhifədə nə az-nə çox, düz 5 yerdə "Ermənistan" adı çəkilir. Doğrudur, burada bir dəfə yəni "Azərbaycan" ölkəsi və "Tiflis" şəhərinin adı keçir. Ədalət naminə deməliyik ki, filoloji tərcümə zamanı bu fəsildə "Ermən" sözü Nizami mətninə yol tapır. "Azərbaycan" sözü isə, məhz Nizamidə olduğu kimi, "Azərbaycan" şəklində verilir.

**Böyük Azərbaycan hökmdarından
Bir elçi gələrkə dedi: Hökmdan,
Nə üçün ram etdin bütün dünyanı?
Sildin ruzigardan zülmü, tüğyanı?
Verdin hər ölkəyə qurtuluş, aman,
Ermənistan nədən çıxdı xatırdan?**

Təbii ki, burada da heç bir Ermənistanlı söhbət gedə bilməz, yalnız Ərmen ola bilər. Onu da deməliyik ki, əsərdə Azərbaycanla Ərmen qonşu ölkələr kimi göstərilir. Sadəcə Azərbaycan hökmdarı İskəndərə ermənlərin hələ də oda sitayiş etmələrindən şikayətlənir, vahid

Allahı tanımadıqlarına görə onların cəzalandırılmasını istəyir. Niyə? - Çünki Makedoniyalı İskəndər İrani da aldıqdan sonra oradakı bütün atəşgahları dağıtmış və bir Allaha sitayiş etmələrini tələb etmişdi. Bunu eşidən və bilən Nüşabə İskəndəri öz ölkəsinə dəvət edir və qonşu ölkə - Ərməndə hökm sürən qanunsuzluq və allahsızlığa son qoyulmasını xahiş edir. Tarixdən bəlli olduğu kimi, bir Allah ideyasının "İskəndərnamə"də bu cür kəskin şəkildə qoyulması, əlbəttə ki, Nizaminin öz fantaziyası, əsərin baş qəhrəmanına "yüklədiyi" ən yüksək islami-insani missiya idi.

"İskəndərin Əlbürz dağına getməsi" bölümündə isə tərcüməçinin "Xəzər dənizi" kimi verdiyi deryanın Nizaminin orijinal mətnində "Dəryaye-xəzəran", yəni "Xəzərlər dənizi" kimi təqdim olduğunu görürük. Bu da, bildiyimiz kimi, tarixi həqiqətlərə uyğundur. Yeri gəlmişkən, "İskəndərin Dərbənd qalasını alması" bölümündə Şirvan və Dərbənd bölgələrinin də adı xatırlanır.

Bildiyimiz kimi, Hindistanı aldıqdan sonra Çinə səfər edən İskəndər yolda rusların Bərdəyə hücum xəbərini eşidir. Burada da yenə "Ermənistan" məsələsi ortaya çıxır.

Çox keçməz ki, ruslar girər hər yana, Dağ çəkər Rum ilə Ermənistana.

Nə yaxşı ki, bu dəfə də filoloji tərcümə müəllifi professor Q.Əliyev "Ermənistan" yox, məhz orijinalda olduğu kimi, Ərmən toponimini işlədib.

Qəribədir ki, bunun ardınca olan bölmədə tərcüməçi A.Şaiq, görünür, vəzn və qafiyənin tələbinə görə "Ermənistan" deyil, "Ərmən" sözünü mətnə gətirir: "Bərişad Ərməndən, bu ittifaqdan".

"İskəndərin ruslarla vuruşması" fəslində, bəlli olduğu kimi, qarşı-qarşıya dayanan iki ordudan növbəylə cəsur pəhləvanlar üz züə gəlir və döyüşürlər. Bu məqamda İskəndərin tərəfində vuruşan Ərmən qoşununda Şərvə adlı qorxmaz bir cəngavərdən danışılır və o, rəqib ordudan olan alanlı Fərinçə adlı döyüşçünü bir qılınc zərbəsiylə yerə sərir. Nə qədər qəribə olsa da, tərcüməçi burada yenə "Ərmən" deyil, "Ermənistan" sözündən yararlanır.

Acıqlı bir aslan Ermənistandan - Vurub öldürməkdə cəsur pəhləvan. Adı Şərvə, özü döyüşdə kamil, Nə aslan tay idi ona, nə də fil.

Deməli, "Şərəfnamə"nin bəddi tərcüməsindən belə görünür ki, Qafqazda "Ermənistan" adlı dövlət var, özü də Azərbaycan və Rum ilə qonşudur, hələ Qafqaza hücum edən rus qoşunlarına qarşı İskəndərin tərəfində döyüşmək üçün ayrıca qoşun da çıxarır.

Əlbəttə, bu misalların sayını artırmaq da olardı, ancaq biz bunlarla kifayətlənib fikrimizi yekunlaşdırmaq istərdik. Bəllidir ki, son illərin tarix araşdırmaları və internet resurslarında ədalətli tarixçi və vətənpərvər ziyalılarımız erməni etnosunun Qafqaza köçürülmə tarixi və yerləşdirilməsi haqqında həqiqətlərin geniş auditoriyaya çatdırılması üçün yetərinçə əmək qoyur və mücadilə aparırlar. Belə bir vaxtda, dünya ədəbiyyatında özəl yeri olan, bu il bütün ölkə miqyasında 880 illiyi qeyd olunan dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin "İskəndərnamə" əsərini diqqətlə oxuyan hər kəs, təbii olaraq, e.ə. və yaxud Nizami dövründə Qafqazda "Ermənistan" adlı bir dövlətin varlığı haqqında düşünməli olur. Acınacaqlı haldır ki, aradan keçən 80 il və dövlət müstəqilliyimizin bərpaasının 30 illiyində Nizami əsərlərində yer alan bu kobud və bağışlanmaz tarixi yanlışlıqlar hələ də olduğu kimi saxlanmaqda, gələcək nəsillərə də ötürülməkdədir. Haqqında danışdığımız "Şərəfnamə"də adları keçən tərcüməçi, tərtibatçı və elmi redaktorlardan heç biri, heç olmasa, bir çıxarış, yaxud qeyd-şərt şəkildə də olsa, bu məsələyə bir aydınlıq gətirməmiş, necə deyirlər, hər şeyi oxucunun ixtiyarına buraxmışlar. Qəribədir ki, səhifələrin aşağı hissəsində, yaxud təkə "Şərəfnamə"nin 30 səhifədən ibarət olan "İzahlar" bölümündə "Ermənistan" kəlməsinin tərcüməyə necə yol tapdığı və tarixi həqiqətləri əks etdirmədiyi barəsində bircə qeydə də rast gəlinmir. Özəlliklə, barəsində söhbət açılan nəfis və fundamental nəşrin elmi redaktoru, hörmətli nizamişünas alimimiz, professor Xəlil Yusiflinin, həqiqətən, çox ciddi və həyati önəmli bir məsələdə bu qədər loyallıq və laqeydlik göstərməsini heç cür başa düşmək olmur. Yeri gəlmişkən, əsərin filoloji tərcüməsini həyata keçirən tanınmış şərqşünas alim, professor Q.Əliyevlə yanaşı, bu işdə əməyi olan redaktor, professor Həmid Məmmədzadə və rəyçi, professor Rəhim Sultanov da Ermənistan-Ərmən məsələsi haqqında heç bir münasibət bildirməmiş, bu məsələnin üstündən sükutla keçmişlər. Nə qədər təəccüblü olsa da, bu il "Ədəbiyyat qəzeti"nin və "Ulduz" jurnalının Nizamiyə həsr olunmuş özəl saylarında yer almış çoxsaylı məqalələrdə də bu barədə hər hansı bir qeyd və ya irad görmədik. İnanmaq istərdik ki, heç olmasa, dahi şairimizin 900 illiyində bu anaxronizmə son qoyular, Nizami mətninə yol tapmış bir sıra zərərli və bağışlanmaz nöqsanlar aradan qaldırılsın.